

UMBERTO ECO

ISTORIA
TĂRÂMURILOR
ȘI LOCURILOR
LEGENDARE

Traducere din limba italiană
OANA SĂLIȘTEANU

Documentare
GEORGIANA-MONICA IORGA

CUPRINS

Cuvânt-înainte	7
1. Pământul plat și Antipozii	11
2. Ținuturile Bibliei	38
3. Tărâmurile lui Homer și cele șapte minuni ale lumii	65
4. Minunile Orientului, de la Alexandru cel Mare la Preotul Ioan	97
5. Paradisul terestru, <i>Insulele Fericite</i> și Eldorado	145
6. Atlantida, Mu și Lemuria	182
7. Ultima Thulă și Hiperboreea	223
8. Migrațiile Graalului	248
9. Alamut, Bătrânul Munților și Asasinii	279
10. <i>IL PAESE DI CUCCAGNA</i>, țara în care curge lapte și miere	289
11. Insulele Utopiei	305
12. Insulele Solomon și Pământul Austral	326
13. Miezul Pământului, mitul Polilor și Agarttha	345
14. Născocirea unui loc numit Rennes-le-Château	409
15. Locurile ca subiect de roman și adevărurile lor	431
Indici	463

Libris

Respect pentru originea cărții

Gulliver întâlnește Laputa,
insula zburătoare,
ilustrație la Jonathan Swift,
Călătoriile lui Gulliver,
Leipzig, cca 1910

Această carte este închinată tărâmurilor și locurilor legendare. Și tărâmurii, și locuri, fiindcă uneori este vorba de continente în toată puterea cuvântului, cum e Atlantida, iar alteori e vorba doar de ținuturi, de castele sau chiar (ca în cazul Baker Street al lui Sherlock Holmes) de simple apartamente.

Există multe dicționare ale locurilor fantastice și imaginare (iar cel mai cuprinzător este excelentul *Manual al locurilor fantastice* al lui Alberto Manguel și Gianni Guadalupi), dar în cele ce urmează nu ne vom ocupa de locuri „inventate”, întrucât ar trebui să includem aici și casa în care locuia Madame Bovary, și ascunzătoarea lui Fagin din *Oliver Twist*, și fortăreața Bastiani din *Deșertul Tătarilor*. Va fi vorba însă de locuri de factură romanească, pe care cititorii fanatici încearcă uneori să le depisteze fără prea mare succes. Alteori e vorba despre locuri românești inspirate de locuri reale, străbătute de cititori în încercarea de a merge pe urmele cărților pe care le îndrăgesc. Precum cititorii lui *Ulysses* care, în fiecare zi de 16 iunie, se străduiesc să identifice casa lui Leopold Bloom din Eccles Street din Dublin, vizitează Martello Tower, devenit acum Muzeul Joyce, sau încearcă să cumpere de la un anume farmacist acel săpun de lămâie pe care îl cumpăra Leopold Bloom în 1904.

Se poate întâmpla chiar ca unele locuri fictive să se dovedească a fi, în cele din urmă, locuri reale, cum e casa din gresie a lui Nero Wolfe din Manhattan. Dar aici ne interesează acele tărâmurii sau locuri care, în vremurile noastre sau în cele de demult, au dat naștere multor himere, utopii și iluzii, întrucât mulți sunt aceia care au crezut că există sau că ar exista cu adevărat pe undeva.

În afară de acestea, ar mai fi multe aspecte de care ar trebui ținut cont. Au existat legende despre meleaguri care cu siguranță azi nu mai există, dar despre care nu trebuie să excludem posibilitatea ca odinioară să fi existat. E cazul Atlantidei; multe minți deloc delirante au încercat să dea de vestigiile ei. Sunt țărâmurii despre care vorbesc atât de multe legende și a căror existență (chiar și îndepărtată) e pusă totuși sub semnul întrebării, cum ar fi Shamballa, căreia unii îi atribuie o existență întru totul „spirituală”, după cum altele sunt neîndoios rezultatul unor ficțiuni narrative, ca de pildă Shangri-La, dar care totuși cunosc încontinuu tot felul de imitații pentru turiștii ușor de mulțumit. Mai sunt și țărâmurii a căror existență e menționată doar în izvoarele biblice, dar în care au crezut mulți, cum ar fi paradisul terestru sau regatul reginei din Saba; și mulți, printre care și Cristofor Columb, s-au așternut la drum pentru a descoperi pământuri care existau cu adevărat. Mai sunt și ținuturi create pe baza unui document fals, ca de pildă Țara Preotului Ioan, care a reușit totuși să determine mulți călători să străbată Asia și Africa deopotrivă. În sfârșit, mai sunt și locuri care există cu adevărat și azi, uneori doar sub forma unor ruine, dar în jurul cărora a luat naștere o întreagă mitologie, cum ar fi Alamut, asupra căruia dăinuie încă umbra legendară a Asasinilor, sau Glastonbury, legat deja de mitul Graalului, sau Rennes-le-Château ori Gisors, care au devenit legendare prin speculații comerciale foarte recente.

Așadar, țărâmurile și locurile legendare sunt foarte felurite, dar au în comun o caracteristică: fie aflăm de ele din legende străvechi a căror origine se pierde în negura vremurilor, fie că sunt rezultatul unei invenții moderne, acestea au născut torente de credințe.

Despre realitatea acestor iluzii își propune cartea de față să vă vorbească.

PĂMÂNTUL PLAT ȘI ANTIPOZII

Harta în formă de T din
La Fleur des Histoires,
1459-1463,
Paris, Bibliothèque
Nationale de France

În diverse mitologii, Pământul capătă forme poetice, adesea antropomorfe, cum e Gaia la vechii greci. O legendă orientală spunea că Pământul se sprijinea pe spinarea unei balene, susținută la rândul ei de un taur, care stătea și el pe o stâncă aflată pe un nor de praf, sub care nimeni nu știa ce mai putea fi altceva decât marea cea mare a infinitului. În alte versiuni, Pământul se sprijinea pe spinarea unei broaște-testoase.

PĂMÂNTUL PLAT. Când au început să mediteze „în mod științific” asupra formei pe care ar avea-o Pământul, anticii au considerat în chip destul de realist că ar fi aceea a unui disc. În viziunea lui Homer, discul era înconjurat de ocean și acoperit de calota cerească – judecând după fragmentele presocraticilor, uneori imprecise și contradictorii, în funcție de diferitele surse. Și Thales credea că Pământul e un disc plat, Anaximandru socotea că are forma unui cilindru, iar Anaximene vorbea de o suprafață plată, împrejmuită de ocean, care naviga pe un soi de pernă cu aer comprimat.

Doar Parmenide se pare că îi intuise sfericitatea, iar Pitagora îl considera sferic din rațiuni mistico-matematice. Succesivele demonstrații ale formei rotunde a Pământului s-au bazat însă pe observații empirice, așa cum se vede din textele din Platwon și Aristotel.

Îndoilei în legătură cu forma sferică a Terrei se mai întâlnesc în Democrit și Epicur, iar Lucretius neagă existența antipozilor, dar, în general, pentru toată Antichitatea care-i va urma, sfericitatea Pământului nu mai este pusă în discuție. Că Pământul era rotund știa, firește, și Ptolemeu, altminteri nu l-ar fi putut împărți în 360 de

grade de meridiane. O știa și Eratostene, care în veacul al III-lea î.Hr. calculase cu o destul de mică eroare lungimea meridianului terestru, ținând cont de înclinația diferită a Soarelui la miezul zilei solstițiului de vară, când Soarele se reflecta în adâncul puțurilor săpate în Alexandria și Syene, cunoscând distanța dintre cele două cetăți.

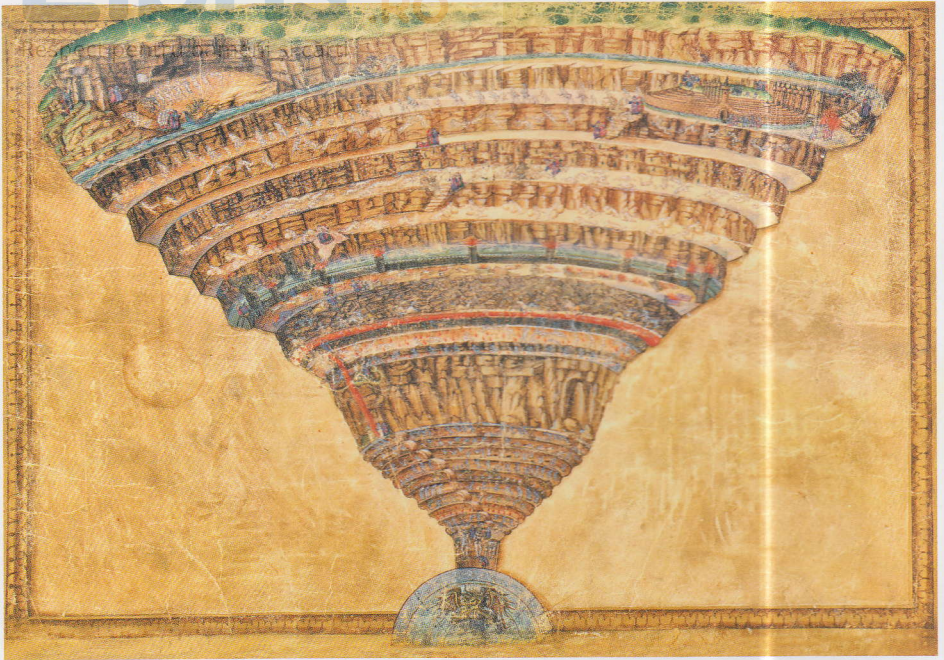
În ciuda multor legende care încă circulă pe internet, toți cărturarii Evului Mediu știau că Pământul este o sferă. Și un elev din anul întâi de liceu poate deduce cu ușurință faptul că, dacă Dante intră pe pâlnia infernului și iese pe cealaltă parte, la poalele muntelui Purgatoriului, contemplând pe cer niște stele necunoscute, acest lucru înseamnă că poetul știa foarte bine că Pământul e rotund. Și de aceeași părere fuseseră și Origene, și Ambrozie, și Albert cel Mare, și Toma de Aquino, și Roger Bacon, și Johannes de Sacrobosco, pentru a cita doar câțiva.

În sec. al VII-lea Isidor din Sevilla (care nu era tocmai un model de acribie științifică) calcula lungimea Ecuatorului la 80 000 stadii. Iar cine își pune problema lungimii Ecuatorului evident că știe și crede că Pământul e sferic. De altfel, măsurătoarea lui Isidor, chiar dacă destul de aproximativă, nu diferă prea mult de cele actuale.

De ce atunci s-a crezut multă vreme și mai cred încă și azi destul de mulți, printre care chiar autori de cărți foarte serioase despre istoria științei, că lumea creștină, la începuturile ei, s-ar fi îndepărtat de astronomia greacă și s-ar fi reîntors la ideea Pământului plat?

Încercați să faceți un experiment și întrebați persoane, chiar și instruite, ce a vrut să demonstreze Cristofor Columb când intenționa să ajungă la răsărit luând-o pe la apus și ce anume se încapățâneau să nu admită înțelepții din Salamanca. Răspunsul, în majoritatea cazurilor, va fi următorul: Columb considera că Pământul e rotund, în timp ce înțelepții din Salamanca susțineau că e plat și că, după o scurtă călătorie, cele trei caravele s-ar fi prăbușit în abisul cosmic.

Gândirea laică a sec. al XIX-lea, nemulțumită de faptul că mai multe confesiuni religioase se opuneau evoluționismului, a atribuit întregii gândiri creștine (patristice și scolastice) ideea că Pământul ar fi fost plat. Era vorba, în fond, de încercarea de a demonstra că, așa cum diferitele biserici s-au înșelat în legătură cu sfericitatea Terrei, tot astfel ele s-ar fi putut înșela și în legătură cu originea speciilor. S-a

Sandro Botticelli,
Prăpastia infernului,
 ilustrație pentru *Divina
 Comedie*,
 cca. 1480,
 Cetatea Vaticanului,
 Biblioteca Apostolică a
 Vaticanului

exploatat faptul că un autor creștin din secolul al IV-lea, ca Lactanțiu în tratatul său *Divinae institutiones*, respingea teoriile păgâne despre sfericitatea Pământului, întrucât în Biblie Universul este descris pe modelul tabernacolului, așadar în formă rectangulară, și apoi și pentru faptul că el nu putea accepta ideea existenței Antipozilor, unde oamenii ar fi trebuit să meargă cu capul în jos.

Se mai descoperise, în fine, și că un geograf bizantin din secolul al VI-lea, Cosmas Indicopleustes, în lucrarea sa *Topografia creștină*, cu gândul tot la tabernacolul biblic, susținuse că Universul este rectangular, cu un arc acoperind suprafața plată a Terrei. În modelul lui Cosmas, boltarotunjită rămâne ascunsă ochilor noștri de acel *stereoma*, adică de vâlul firmamentului.

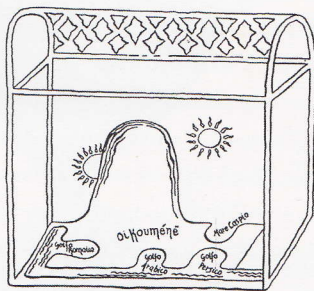
Dedesupt se întinde *ecumene*, cu alte cuvinte, întreg pământul pe care locuim, care se sprijină pe ocean și se ridică urmând o pantă imperceptibilă și continuă către nord-vest, de unde țâșnește spre cer un munte atât de înalt, încât prezența lui scapă privirii noastre,

iar piscul său se pierde în nori. Soarele, mișcat pe boltă de către îngeri – cărora li se datorează și ploile, seismele și toate fenomenele atmosferice –, trece dimineața de la răsărit spre miazăzi, prin fața muntelui, luminând Pământul, iar seara urcă din nou pe cer la apus și dispare în spatele muntelui. Un ciclu invers este parcurs de Lună și de stele.

După cum a demonstrat Jeffrey Burton Russell (1991), multe cărți de referință despre istoria astronomiei, după care se studiază încă în școli, afirmă că operele lui Ptolemeu ar fi rămas necunoscute întregului Ev Mediu (ceea ce este fals din punct de vedere istoric) și că teoria lui Cosmas ar fi devenit opinia dominantă până la descoperirea Americii. Dar textul lui Cosmas, scris în greacă (o limbă care în Evul Mediu creștin era stăpânită doar de câțiva traducători interesați de filosofia aristotelică), a fost făcut cunoscut lumii occidentale doar în 1706 și publicat în engleză în 1897. Niciun autor medieval nu-l cunoștea.

Cum de s-a putut susține că, în Evul Mediu Pământul ar fi fost considerat un disc plat? În manuscrisele lui Isidor de Sevilla (care însă, cum am văzut deja, vorbea despre Ecuator) apare așa-zisa hartă în formă de T, a cărei parte superioară reprezintă Asia, în sus, întrucât în Asia se găsea, potrivit legendei, paradisul terestru, apoi bara orizontală întruchipând într-o parte Marea Neagră și în cealaltă Nilul, în fine, bara verticală reprezentând Mediterana. Sfertul de cerc din stânga este Europa și cel din dreapta – Africa. De jur împrejur se găsește marele cerc al oceanului.

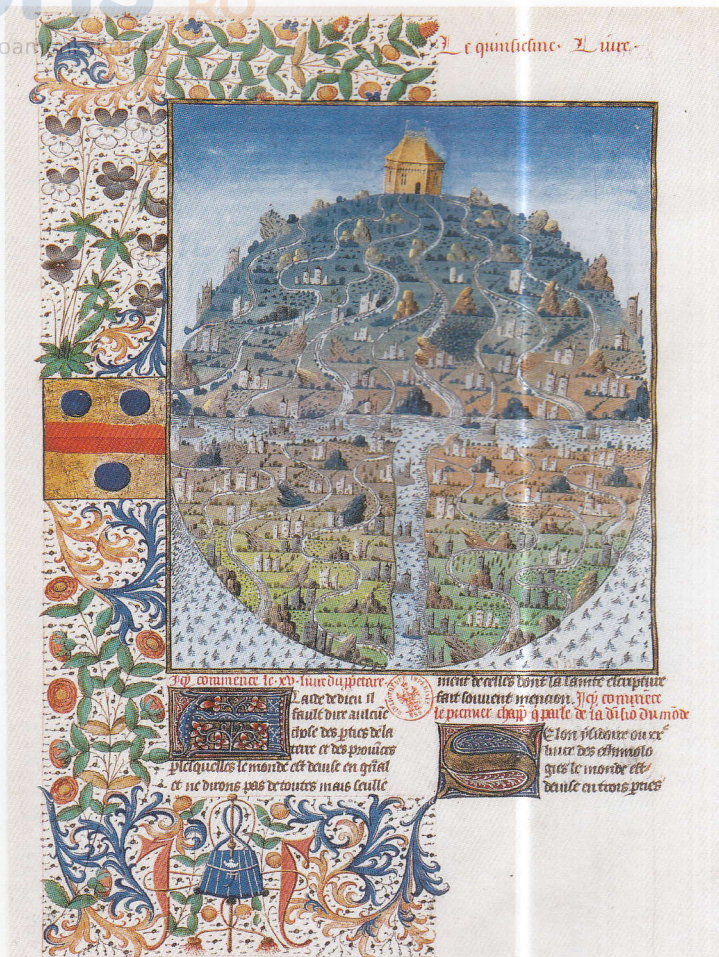
Impresia că Pământul ar fi fost privit ca un cerc este dată și de hărțile care apar în comentariile *Apocalipsei* ale lui Beatus de Liébana, un text scris în sec. al VIII-lea, dar care, ilustrat fiind de miniaturiști mozarabi în secolele următoare, a influențat în foarte mare măsură arta abaților romanice și a catedralelor gotice, iar

Reconstrucție a cosmosului în formă de tabernacol, din *Topografia creștină* de Cosmas Indicopleustes

Hartă în formă de T
din *De proprietatibus rerum*,
de Bartholomaeus Anglicus,
1372

În paginile următoare:
Mapamondul, din
Apocalipsa Sf. Sever,
1086, Paris,
Bibliothèque Nationale
de France

acest model se regăsește în nenumărate alte manuscrise ilustrate. Cum de era posibil ca și cei care considerau că Pământul e sferic să deseneze hărți din care rezulta un Pământ plat? Cea dintâi explicație e că și noi facem același lucru. A critica reprezentarea plată a acestor hărți e ca și cum am critica reprezentarea plată a atlaselor noastre contemporane. E vorba despre o formă naivă și convențională de proiecție cartografică. Dar trebuie să ținem cont și de alte elemente. Cel dintâi ne este sugerat de Sf. Augustin, căruia îi e foarte cunoscută